Haza és nagyvilág, magyarság és Európa eme páratlan egysége Illyés életművének egyik legértékesebb eszméje, legsugárzóbb gondolata. S nemcsak azért, mert a magyarság létét és kultúráját az emberiség létéhez és kultúrájához köti. Nemcsak azért, mert az ő szótárában magyarság és európaiság fogalma egymás közvetlen közelében található. Illyés ezzel a magyarságnak azt az orientációját szolgálja, amely egyedül őrizheti meg a nemzet kultúráját, hagyományait és életét. Hanem azért is, mert felfedezte: nemcsak a magyarságnak van szüksége az emberiségre és Európára, hanem az emberiségnek és Európának is szüksége van a magyarságra.

Ahogy a nemzeti érzés az ember természetes és elemi igénye és joga lehet, az emberiség érdeke is a nemzetek létezését és fennmaradását kívánja. A nemzet, igaz, történelmi kategória, a társadalom fejlődése hozta létre, s mint történelmi képződmény nem tekinthető öröknek. Fennmaradása azonban magának az emberiségnek is érdeke. Az emberiség különböző változatokban valósult meg a történelem folyamán: kultúrákat, civilizációkat, fajtákat és nemzeteket hozott létre. S talán nem vagyunk túl merészek, ha arra gondolunk, hogy az emberiséget szegényítené ennek a változatos gazdagságnak a szűkítése, visszavétele. A fantasztikus irodalom „ellen-utópiái", amelyek az emberiség jövőjétől szokták elriasztani a mai olvasót, mindig uniformizált emberiséget mutatnak be nekünk: azonos nyelvet, azonos életformát, azonos gondolatokat. E víziókat szemlélve gondolhatunk arra igazán, hogy a humánum és a szabadság zálogát valójában a változatok, s e változatok szabad érvényesülése jelentheti.

Midőn tehát Illyés a magyarság fennmaradása mellett érvel, az emberiség érdekeit is képviseli (akárcsak azok, akik az amerikai indiánok, a kurdok, az albánok, az örmények vagy a szlovákok nemzeti fennmaradása mellett gyűjtenek érveket). Miként egykor Széchenyi István, ő is az emberiségnek akar megmenteni és adni egy nemzetet, s ezért azt vallja, hogy a „magyar"-nak nem az „internacionalista" az antinómiája, hanem a „rossz magyar". A magyarság így lesz az emberség lehetősége és terepe. „Bizonyos vagyok abban — mondja —, hogy a magyar népnek ügyét szolgálva, az emberiségnek soron levő [...] célját szorgalmazzuk." Az emberi haladás kötelezi a magyar írót arra, hogy saját nemzetét szolgálva mozdítsa elő az emberiség ügyét.

Ihlet és történelem

Új Dózsa-drámájáról, a *Testvérek*ről nyilatkozva, Illyés Gyula elmondja, hogy nem szeretett versenyezni. „Ha én győzök, más veszít, s az én diadalérzésemnek az ő levertsége az ára. Ha pedig ő győz — csak nem hiszi, hogy végleg levert engem?" Sokan viszont a költészetet is versenyfutásnak tekintik, amelyben az elsőségért aranyérem jár, tehát mindenképpen olyan versenyt rendeztetnének, amelyben kedvenceik a legnagyobb eséllyel indulhatnának, s az ellenfelek kudarca is a győztes dicsőségét növelné. Az igazi költő — és a valóban irodalomértő — persze elhárítja magától az efféle tömjénezést (noha ismerünk rangos ellenpéldákat is); legutóbb épp egy Illyés-est bevezetőjében adta például bizonyságát Weöres Sándor esztétikai elfogulatlanságának, amikor az est főszereplőjét legnagyobb élő költőnkként, a jelenkori magyar történet poétájaként köszöntötte.* (De ha költői féltékenységről esik szó, mindig eszembe jut egy kitűnő Illyés-esszé is, a Szabó Lőrinc válogatott

* Megjelent a *Tiszatáj* 1972. 7. számában.

verseit 1956-ban bevezető, melyben Illyés Gyula, hivatalosan az ország első poétaembere, az élő barátot lírikusként önmaga fölé emelte.)

A kihívásnak sokkal nemesebb változata az, amely nem a más vérét, aureoláját kívánja — mint a Toldit harcra ingerlő budavári cseh vitéz hencegése —, hanem a legigazibb, a legnehezebben legyőzhető ellenfelet szemeli ki: „A versenyzésnek egyetlen módját tudtam elfogadni — évekkel később, de még mindig a hajdani élmény hatása alatt. Ha önmagamat szemelem ki versenytársul." S az ilyen verseny, mint az Illyésé is, akkor válik igazán izgalmassá, ha a háttérben ott érezzük a valójában legyőzhetetlent: a történelmet. A Weöres Sándor adta meghatározás tehát („a jelenkori magyar történet poétája") az illyési életmű lényegét adja. Hiszen Illyés mindig a történelemmel birkózik, vitázik — akár történelmi drámát, akár elégiát, akár bohózatot, akár útirajzot ír. Ám lehet-e modern századunk harmadik harmadában egy olyanfajta költészet, amelynek tárgya, mondhatni XIX. századi értelemben, még mindig a nép, egy nép? Elfogadhatjuk-e a szellemileg integrálódó Európában modernnek azt a költőt, aki szüntelenül az egész nemzet gondjával bajlódik, ahelyett, hogy a saját lelkét analizálná, s ezáltal az emberi lét mai feloldhatatlan bonyolultságáról tenne egyetemes érvényű tanúságot? A kérdések, megfogalmazva vagy megfogalmazatlanul, szükségszerűen kísérik ezt a nagy tekintélyű életművet, elhallgatásukra nincs mód — de meggyőződésem szerint nincs is szükség. Az ellentmondások, amelyek megfogalmazódnak bennük, nem Illyés Gyula költészetének (prózájának, drámáinak) ellentmondásai, hanem a koré — és ez a kor bármennyire is benne jár a XX. században, sőt ennek vége felé tart már, nem vetkőzheti le a XIX. századot, a XIX. század eszményeit — azon egyszerű oknál fogva (és ezt Fekete Sándor szép tanulmányban bizonyította), hogy azokat az eszményeket nem tudta még teljességgel megvalósítani. Az előbbi kérdésfeltevésben ugyanakkor egy esztétikai elfogultság is benne rejlik, az ugyanis, amelyik a közösségi gondok, a nemzet problémáinak primér megnyilvánulása esetén nem hajlandó észrevenni a sajátosan XX. századi, egyetemes emberi kérdezést, a petőfis lobogással együtt megszólalható elioti kételyt. Márpedig bizonyos vagyok benne, hogy például a *Kézfogások* verseiben erről van szó: a jellegzetesen XIX. századi és a jellegzetesen XX. századi költői magatartás adott feltételek között szükségszerű találkozásából, a rácegrespusztai és a párizsi élmények ötvözetéből formálódott egy új minőség: Illyés Gyula lírája.

A paraszti józanság költészete ez, amely az avantgarde nagy iskoláját kijárva alakította intellektualizmusát. Sokan a józanságot nem tartják méltánylandó költői tulajdonságnak, a „költést" a kirobbanó ihlettel, a lírai lávaömléssel azonosítják, azaz egy költőtípust magával a költészettel hisznek behelyettesíthetőnek. Hagyjuk most a líratörténeti ellenpéldákat, figyeljük csak Illyést, aki legutóbbi verskötetében, az *Abbahagyott versek*ben mintha épp e kétkedőknek válaszolna. Fogalmilag, „egy varázslatos könyvszekrény" titkait értelmezve, illetve maguknak e titkoknak, az „abbahagyott verseknek" a közszemlére tételével. Eddig is tudtuk, hogy Illyés Gyula nem rejtélyes és nem is rejtőzködő költő, mostani önleleplezése ennyiben nem is meglepetés. Mégis, e félig kész versek, verscsírák, rímötletek, gondolatmagvak — a ragyogó villanások és elvetélt próbálkozások — a józan költő bátorságát, erejét új fénybe állítják, s meggyőznek róla, hogy Illyés valóban komolyan gondolja: „Mint minden téren, a költészetben is végtelenül ártalmas és éppannyira ellenszenves az a szakmai gőg (és gyávaság), amely a műhelytitkokat őrzi. Sőt gyártja, a művek fogantatását, keletkezését izgalmas homályba, valósággal papi rejtelembe burkolván. Holott épp a leleplezés volna izgalmas, mert valóban van ott homály, kibontandó rejtelem."

Tagadása volna ez a józanság az ihletnek? Igaz, hogy Illyés múzsája elsősorban a történelem (beleértve természetesen a jelenkori történetet), ám ő sosem tanköltemények ír; csupán arról van szó, hogy az a bizonyos belső hang mások hangja is, azoké, akik írásban egyáltalán nem s szóban sem messzehangzón tudtak megszólalni. „Magányban nőttem fel, pusztán. Kérdezés nélkül vajmi kevésszer beszél-

tem, ezt eléggé belém nevelték. Írni viszont csakis önként, csakis belső felszólításra tudtam. Természetem hallgatagságának lehet köze ahhoz, hogy ilyen belső felszólítást rengeteget kaptam." Ezek a belső felszólítások az évtizedek során a puszták népének, de a városok népének a gondjaira is kiterjedtek, így lett Illyés költészete, prózája, esszéírása, dramaturgiai kísérlete egyetlen nagy tanulmány: a közösségi élet hajszálgyökereinek kutatása.

Illyés a legtöbbet tanulta meg, amit költő és tudós megtanulhat: a világranyitottságot, minden információ befogadását, a kész ítéletek, az előre gyártott gondolatelemek helyett a jelenségek életközeli s általánosításra képes figyelését. („A hajszálgyökerek a gondolat tapogatózását akarták érzékeltetni.") Ez a magatartás őrizte meg őt fiatalnak, ez a magyarázata és biztosítéka annak az alkotó öregségnek, amelyre oly meggyőző bizonyítékokat tud a XX. századi magyar irodalom — Lukács Györgytől Veres Péterig, Déry Tibortól Illyés Gyuláig. Az albigensek földjén vagy az amszterdami kikötő szexnegyedében járva ugyanúgy mai közügyekkel szembesíti olvasóját, mint ahogy a *Bölcsek a fán* nézői a menedzserfilozófia ellentmondásain gondolkozhatnak el, a *Tiszták* nemes pátoszából pedig a Vörösmarty óta mindegyre felbukkanó sorsproblémákat hallhatjuk ki. Lehet vitánk egyik vagy másik művel, vitatkozhatunk azon, hogy költészete vagy súlyos töltésű, tömör, képgazdag, humorban sem szűkölködő prózája bizonyul-e maradandóbbnak az irodalomtörténet mérlegén — de mindez részletkérdés. A lényeges az, amit Lukács Györggyel polemizálva, Illyés így foglalt össze: „szerintem nem provinciális az az író, aki a maga provinciájának a kérdéseit merészen fölfedi; sőt éppenséggel az lesz világirodalmi szerző, aki ilyen helyi lelkületet, »provinciális« anyagot világirodalmi rangon tud ábrázolni."

A történelem, az irodalomtörténet ezt az illyési tételt támasztja alá — többek között az illyési életművel is.

KÁNTOR LAJOS

Illyés Gyula: Kora tavasz – Mint a darvak

Az életműsorozat legújabb kötete Illyés két prózai remeklését tartalmazza; a *Kora tavasz* logikusabban szerkesztett, de vallomásosabb, líraibb, a *Mint a darvak* lazább fölépítésű, esszészerűbb, de polémikusabb írás. A különbségek ellenére azonos bennük, hogy mindkét mű az indulás, a beérés regénye. Az előbbi inkább az eszmélő, világnézetet és magatartást érlelő emberé, az utóbbi viszont — ha e kettőt egymástól egyáltalán el lehet és szabad választani — az önmagát és helyét kereső író nézőpontjából íródott.

A *Kora tavasz* a prózai életmű személyesebb vonulatába tartozik; abba a sorba, melyben előzménye a gyermekkor lírai szociográfiája, a *Puszták népe,* folytatása pedig az emlékező izgalmú, emigrációban játszódó *Hunok Párizsban.* Különbözik tőlük, mert történetibb és pszichologikusabb alkotás, de rangban, értékben, szépségben nem áll alacsonyabban. Bonyolult, összetett munka; az egyszerűség a jelen esetben csak stílust minősítő és nem általánosan esztétikai kategória. A *Kora tavasz* egyszerre lélektani regény és történeti tanulmány, belső fejlődésrajz és eleven korkép kitűnő egybejátszása, anélkül, hogy üres freudista absztrakciók vagy históriai kuriózumok e műfajban csábító ingoványára tévedne. Az író folyamatot ír le, egy külsőt: a dolgokét, az eseményekét, az eszmékét — és egy belsőt: az erkölcsét, a lélekét, de közben az ábrázoló prózát az értekező és fejtegető próza irányába fejleszti: a jelenség mögött a motívumokat, az okok és következmények sokszálú rend-